

3-казус

Хуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характерига қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларга ажратилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қуйидаги нормалар ўз ифодасини топган:

1) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга;...”

2) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”;

3) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашишига йўл қўйилмайди”.

Ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи нормаларнинг бир-биридан фарқли жиҳатларини изоҳлаш орқали келтирилган нормалар ҳуқуқ нормасининг қай турига киришини аниқлаш мумкин.

Мазкур казусга жавоб ёзишдан аввал бир нечта саволларга жавоб топишимиз керак бўлади.

1. Ҳуқуқ нормалари нима ва уларнинг тузилиши қандай?

2. Ваколат берувчи нормалар тавсифи

3. Мажбурият юқловчи нормалар тавсифи

4. Тақиқловчи нормалар тавсифи.

Казусимизни таҳлиliga киришишдан олдин кайси конун ҳужжатларига муружат килишимизни аниқлаб олишимиз керак.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси(33-34-моддалари)
2. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси(54-моддаси)
3. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси(85-моддаси)
4. Ўзбекистон Республикаси Фуқоролик Кодекси(166-моддаси))

Ҳуқук нормаси бу давлат томонидан ўрнатиладиган ёки мақулладиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий ҳуқ-атвор қондаси.¹

Ҳуқук тизимининг барча элементлари (норма, институт, соҳа) ҳуқук нормаси билан чамбарчас боғлиқликда мавжуд бўлади. Умумий қилиб айтадиган бўлсак, ҳуқук нормаси ҳуқуқий тизимнинг асосини ташкил этади.

Ҳуқук нормалари ижтимоий нормалар сифатида кишиларнинг ўзаро муносабатларидаги ҳуқ-атвор нормалари жумласига киради. Булар рухсат бериш, чеклаш, тақиқлаш ёки позитив ҳуқуққа хос мажбуриятлар қондасини ўз ичига олувчи қоидадур.

Ҳуқук нормаси-ижтимоий ҳодиса сифатида ҳуқуқнинг асосий, умумий қилиб айтганда эса ҳуқуқий тизимнинг бош тушунчасидир.

Ҳуқук нормалари ҳуқуқнинг шаклланишида унинг амалга оширилиши жараёнларида ва ҳаттоки ҳуқуқий назарияларда ҳам бевосита иштирок этади.

Ҳуқук нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг ҳарактерига қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юкловчи, ва тақиқловчи(ман қилувчи) нормаларга ажратилади.

Биз авалло ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормаларга тухталиб ўтсак,

¹ Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув қўлланма. –Тошкент: «Юридик адабиётлар публиш» 2011

Ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормалар деб ҳуқуқ субъектига муайян ҳаракатларни содир этиш мумкинлигини кўрсатувчи ҳуқуқ нормаларига айтилади. Масалан фуқороларга ёки бошқа ҳуқуқ субъектларига давлат томонидан берилаётган ҳуқуқ ва эркинликлар, кафолатларни айтишимиз мумкин. Энг аввало бош қомусимиз Ўзбекистон Республикаси Конститутсиясида берилган ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормалардан наъмуналар келтирсак. Конститутсиямизнинг 33-моддасида айтилганидек

“Фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намоишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга”². Ушбу моддада фуқороларга митинглар, намоишлар ўтказиш орқали ўз фаолликларин кўрсатиш имконияти, яъни ҳуқуқи берилмоқда. Ушбу модданинг иккинчи қисмида эса қонун чиқарувчи уларнинг ҳуқуқини кафолатлаб, фуқоролар томонидан ўтказиладиган митинг ва намоишларга ҳокимият органлари фақатгина ҳафсизлик нуқтаи назаридангина аралашуви яъни тўхтатиши ёки тақиқлаши мумкинлиги ҳақида огохлантормоқда.

Яна бир мисолни. Конститутсиямизнинг 34-моддаси орқали ҳам кўриб ўтсак: “Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қасаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас.” уш бу моддада ҳам ҳуқуқ субъектлари яни фуқороларга турли хил жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқини бергани ҳолда уларга ваколат бермоқда. Конститутсиямизда ҳуқуқ ва кафолат

²ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ. Т.: “Юридик адабиётлар публиш” нашриёти, 2019.

берувчи нормалар ҳақида суз юритдик .Ҳўш бошқа норматив ҳужжатларда ҳам бу нормалар мавжудмикан?Энди шу борада сўз юрутсак.Биламизки Меҳнат кодекси оркали меҳнатга доир муносабатларни тартибга солувчи асосий норматив ҳужжатлардан бири ҳисобланади Ушбу кодекс оркали ходимларга ва иш берувчиларга меҳнат қилишлари ва меҳнатга оид фаолият кўрсатишларида талайгина ҳуқуқ ва эркинликлар берилган.Мисол учун ушбу кодекснинг 58-моддасини оладиган бўлсак, бу моддада Меҳнат қилиш ҳуқуқини амалга ошириш кафолатлари ҳақида сўз юритилган Давлат:иш билан таъминлаш турини, шу жумладан турли меҳнат режимидаги ишни танлаш эркинлигини;ишга қабул қилишни қонунга ҳилоф равишда рад этишдан ва меҳнат шартномасини ғайриқонуний равишда бекор қилишдан ҳимояланишни;мақбул келадиган иш танлаш ва ишга жойлашишга бепул ёрдам беришни;ҳар кимга касбга ва ишга эга бўлишда, меҳнат қилиш ва иш билан таъминланиш шарт-шароитларида, меҳнатга ҳақ олишда, хизмат поғонасидан юқорилаб боришда тенг имкониятлар яратишни;

янги касбга (мутахассисликка) бепул ўқитишни, маҳаллий меҳнат органларида ёки уларнинг йўлланмаси билан бошқа ўқув юртларида стипендия тўлаб малакасини оширишни;

бошқа жойдаги ишга қабул қилинганда моддий харажатлар учун қонун ҳужжатларига мувофиқ компенсация тўлашни;

ҳақ тўланадиган жамоат ишларида қатнашиш учун муддатли меҳнат шартномалари тузиш имкониятини кафолатлайди.

Иш билан таъминлашнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий шартлари ҳамда меҳнат қилиш ҳуқуқини амалга оширишнинг кафолатлари меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгилаб қўйилади.Меҳнат кодексида нафақат ходимларнинг балки иш берувчининг ҳам ҳуқуқлари ҳимоя қилинган,кафолатланган.

Ҳуқуқ ва кафолат берувчи нормаларга Фуқоролик кодексимиздан ҳам ажойиб мисоллар топишимиз мумкин. Мулк ҳуқуқи, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, ҳужалик юритиш ҳуқуқи, оператив бошқарув ҳуқуқи ва бошқалар. Мисол учун ушбу кодекснинг 166- моддасида Мулкнинг дахлсизлиги ҳақида сўз боради”мулкнинг дахлсиздир ва қонун билан қўриқланади. Мулкнинг дахлсизлиги мулкдорга қарши турган барча субъектларнинг мулк ҳуқуқини бузишдан ўзларини ўзларини сақлашдан иборатдир. Мулкдорнинг мол-мулкини олиб қўйишга, шунингдек унинг ҳуқуқларини чеклашга фақат қонунларда назарда тутилган ҳоллардагина йўл қўйилади.”³

Келинг энди Мажбурият юқловчи нормалар ҳақида фикр юрутсак. Ҳўш бу ўзи қандай норма аслида. Мажбурият юқловчи нормалар бу ҳуқуқ субъектига муайян ҳаракатларни содир этиш лозимлиги (шартлиги)ни кўрсатувчи ҳуқуқ нормалари ҳисобланади. Яъни қонун чиқарувчи томонидан қабул қилинган қонун мажбурият юқлаш ҳарактерига эга бўлади. Бундай нормаларга мисолларни Конститутсиямиз, Меҳнат кодекси, Жиноят кодекси Фуқоролик кодекси, Маъмурий процессуал кодекси, Иқтисодий процессуал кодекси орқали топишимиз мумкин. Фикримизни Солиқ кодекси моддалари билан изохласак. Ушбу кодекснинг 85-моддасига биноан Солиқмажбурияти солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган муддатда бажарилиши шарт. Муддатнинг ўтиши календарь санадан ёки муддатнинг бошланиши белгилаб қўйилган воқеа юз бергандан кейинги кундан бошланади. Солиқ мажбурияти ушбу мажбуриятни бажариш муддатининг сунгги куни соат йигирма тўртга қадар бажарилиши керак.⁴ Муддатни курсатиш орқали солиқ субъектларига мажбурият юқланмокда ва мана шу мажбуриятнинг бажаралиш учун аниқ вақти ҳам белгилаб қўйилмокда

Тақиқловчи нормаларга ҳам етиб келдик. Тақиқловчи нормалар ўзи нима? Ҳуқуқ субъектига муайян ҳатти ҳаракатларни содир этишни ман

³ Ўзбекистон Республикаси Фуқоролик кодекси “Юридик адабиётлар публиш” 2019

⁴ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси нашриёти “Юридик адабиётлар публиш” 2020

килувчи нормалар тақиқловчи нормалар ҳисобланади. Бунга мисол қилиб Конституциямиз, Мехнат кодекси, Жиноят кодекси, Иқтисодий процессуал кодекс, Маъмурий процессуал кодекс ва бошқа норматив ҳужжатлар. Мисол қилиб келтиришимиз учун Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мурожат қилсак.

27-моддага биноан: Ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашишдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга.

Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши, ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошкор қилиши мумкин эмас. Ушбу модда орқали қонун чиқарувчи бир ҳуқуқ субъектига турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқини бергани ҳолда бошқа ҳуқуқ субъектига ана шу ҳуқуқни бузишини тақиқламоқда.

Энди казусимизда берилган моддалар орқали берилган мисоларни учала норма бўйича атрофлича муҳокама қиламиз. Биздаги биринчи мисол Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга;...” ушбу моддада ҳуқуқ субъектларига фикрлаш ва эътиқод эркинлиги бериш орқали ҳуқуқ ва кафолат берувчи нормалар ўз ифодасини топмоқда яъни уларга эркинлик берилмоқда.

Иккинчи мисолимизда эса Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”; бу модда орқали ҳуқуқ субъектларига мажбурият юклаш орқали амалга мажбурлов нормаси амалга оширилмоқда

Энди учинчи мисолимизни таҳлил қилсак, уш бу мисолда тақиқловчи нормалар ифодаланган, яъни “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига

аралашишига йўл қўйилмайди”, деб конституциямизнинг 58- моддасида айтиб ўтилган. Давлат органларига ва мансабдор шахсларга жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишини тақиқламоқда ва шу билан бирга жамоат бирлашмалари ҳуқуқларини кафолатламоқда.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки ҳуқуқ нормалари давлат томонидан ўрнатилган ,муҳофаза қилинадиган, тасдиқланадиган умуммажбурий юриш-туриш қондаси ҳисобланади. Унинг асосий вазифаси ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилгадир. Унинг таснифлари эса ҳуқуқ субъектларига аниқ йуналишларни белгилаб беради. уларга ҳуқуқлар, кафолатлар, ва ёки мажбурлов ёхуд тақиқловлар кўрсатилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ. Т.: “Юридик адабиётлар публиш”нашриёти, 2019.
2. 1.Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига шарҳлар. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008.
3. Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув қўлланма. –Тошкент: ТДЮИ, 2011
4. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси нашриёти“Юридик адабиётлар публиш” 2020.
5. Ўзбекистон Республикасининг Фуқоролик кодекси“Юридик адабиётлар публиш” 2019..